

EGY SIMA, EGY FORDÍTOTT

– ORCSIK Roland. *Az ismeretlen tükre: Magyar és délszláv irodalmi metszéspontok*. Tempevölgy könyvek. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány és Klar M. Kft. 2023, 220 lap –

SZARVAS MELINDA

irodalomtörténész, kritikus

szarvasmelinda88@gmail.com

ORCID 0009 0002 2194 3852

■ Régi közhely, hogy a nyugati és amerikai irodalmakhoz képest a szomszédos országok irodalmi fordításban, mind magyarországi olvasói ismertségben elmaradnak. Ahogy Orcsik Roland fogalmaz legújabb, *Az ismeretlen tükre: Magyar és délszláv irodalmi metszéspontok* című kötetének egyik tanulmányában, „lehet, hogy Közép- helyett Közöny-Európát kellene mondanunk?” (35.) Olyannyira régi közhely ez, hogy az igazságtartalmának változása ellenére is tartja magát, legalábbis sokszor megjelenő panasz és pesszimista állásfoglalás ez. Holott akár a román, akár a szlovák vagy épp a délszláv irodalom műveinek fordításai már nagyszámban elérhetők, s recepciójuk is egyre bővül. Üdítő jelenség, hogy egyre több esetben ez nem is csak az úgynevezett határon túli magyar irodalmak szerzőinek köszönhető, hanem akár magyarországi kritikusoknak, irodalomároknak is. „Elképesztő mennyiségű műfordítás áll a magyar olvasó rendelkezésére” – mondja Orcsik. Ugyanakkor azt is hozzát teszi, hogy „ezeket még mindig inkább a szakmabeliek olvassák” (23). A mennyiségi arányok jelentős feljavulása és a recepció bővülése mellett ez még kétségtelen ténynek tekinthető. Arra, hogy ez mitől változhatna, vagyis, hogy akár jelen esetben a délszláv irodalom hogyan találhatna nagyobb magyar olvasóközönségre, Orcsik nem ad választ. Noha rengeteg művet és szerzőt bemutat a most összegyűjtve is közreadott tanulmányokban, a körük írt elemzések minősége kétségtelenné teszi, hogy ő is ezúttal is inkább a szakmabeli olvasók figyelmére számít, s nem a könnyed ismeretterjesztés az elsődleges célja. A hátsó borító alapján az új kötet 2003 és 2023 között íródott összehasonlító tanulmányokból közöl válogatást. A húszéves időtáv ellenére a kötetegység erős, ami a jó szerkesztői munkát dicséri. Orcsik azt írja, a stilizáláson túl ritkán nyúlt a szövegekhez, így tehát bizonyos írások – melyekre később még kitérek – frissessége meglepő is lehet, annál is inkább, mivel irodalomelméleti tanulmányokban szokatlan az aktualizálódni képes, efemernek hihető tartalom.

A kötet első, a teljes kiadvány nagyjából kétharmadát adó *Máshol születni* című része komoly elméleti szaktanulmányokat tartalmaz. Az itt szereplő hat szöveg a

fordítás nyelvi, kulturális és történelmi-irodalmi vonatkozásairól szól különböző szerzők szövegeit alapul véve. Ezek a tanulmányok kétségtelenül precíz elméleti megalapozottságúak: Orcsik nem felejt ki Walter Benjamin kabbalisztikus hagyomány alapján megfogalmazott cseréphasonlatát, mely szerint a műfordítás töredék, „egy nagyobb nyelv töredéke” (28), Wittgenstein nyelvi és világhatár azonosságáról írt elgondolásait (45), de idézi bőven Lejeune önéletírás-elméletét (125), ahogy Gadamer vagy Paul de Man alapműveit is. Orcsik idéz, de nem cáfol, a klasszikus elméleti szakirodalom valóban alapként szolgál, gyengébb szöveghelyeken illusztrációként vagy felmondott leckeként. A szerző maga ezt az Esterházy Péter és Danilo Kiš (szöveg)kapcsolatáról szóló írásában a következőképp jegyzi meg: „ahol nem idéztünk, lényegében semmi újat nem fűztünk a szakirodalom intellektuális konstrukcióihoz” (54).

Nem kérdés tehát, hogy Orcsik Roland elsősorban a délszláv szerzők és művek előtérbe helyezésével nyújt újat a *Tempevölgy könyvek* sorozatban megjelent kötetében. Az első, *Kalandozások a szerb, a horvát és a szlovén irodalomban* című írás talán túlzottan is ambiciózus témamegjelölése ellenére egy, ám igencsak fontos feladat elvégzését teljesíti. A magyar és a szomszédos idegen nyelvi irodalmi kapcsolatok történetének átgondolása révén az egymásra figyelés motivációit tárja fel Orcsik. Noha *Az ismeretlen tükre* első ránézésre irodalom- és fordításelméleti, illetve fordításgyakorlati tanulmányokat tartalmaz, mégis minden szöveg háttérébe szöve megtalálható a politikum. „A szerb, a horvát és a szlovén irodalom magyar befogadástörténetének gazdag hagyománya van. Koronként változott a másik kultúra befogadásának ideológiája” (10). Ilyen ideológia volt a magát sokáig tartó, Magyarországról megfogalmazott hídszerep, mely a szomszédos idegen nyelvű irodalmi kultúra tolmácsolását mintegy feladatként tűzte ki a határon túlivá lett magyar írók számára. Az első világháború végét jelentő békeegyezmények értelmében Magyarországtól elcsatolt területeken élő értelmiség számára az idegen nyelvű többségi kultúra felé fordulás a túl-, illetve a sikeres együttélés egyik záloga is volt. Orcsik később azt írja, „a kommunista diktatúrában szintén ideológiai alapú volt az egykori szocialista országokban, így az akkori Jugoszláviában élő szlovén, horvát és szerb irodalom magyar recepciója” (12). Az igazán érdekes felvetés e történeti motivációs áttekintésben az, amit a szerző a kortárs viszonyokról mond. Megállapítása szerint „mára egy valami maradt még, ami szintén kényszerből fordítja a figyelmünket a másik felé: a pénz. Ugyanis a legtöbb közös projekt az uniós támogatásoknak, az adott országok kulturális minisztériumainak, illetve kisebb mértékben a hazai alapítványoknak köszönhetően valósul meg.” (23.)

A kötet első részének egyik főszereplője Danilo Kiš, róla két tanulmány is szól. Az első mintegy bemutatja a szerzőt, a másik pedig a már korábban idézett, Esterházyval közös elemzés. Utóbbi az Orcsik meglátása szerint is „sok (de nem elegendő) port felkavart »totális idézet«, a *Mily dicső...*” összehasonlítását nyújtja. Esterházy a *Bevezetés a szépirodalomba* egy önálló fejezeteként szereplő radikális idézési módját és az így mobilizált Kiš-szöveget már számos szempontból elemezték az évek során,

főként Esterházy Péter és az intertextualitás felől. Orcsik Roland ezzel szemben a fókuszot Kišre, valamint a fordítás szerepére helyezi a *Mily dicső...* eredeti szövegét is közelebbről vizsgálva. Ezzel sikerrel elkerüli a korábbi eredmények ismétlését, illetve a két szövegvilágban való elkeveredést, felismerve a veszélyt, hogy kellő távolságtartás nélkül „ott is konstruálhatnánk intertextuális vonatkozásokat, ahol feltehetőleg nincs is szoros kapocs a szövegek között” (39).

A *Máshol születni* című első rész másik nagyobb egysége ugyancsak két szöveget összefogva jelölhető ki. Az első, *Családtörténeti fragmentumok* című Ivo Andrić és Dževad Karahasan egy-egy, egymással szorosan összefüggő novellájának elemzését nyújtja. Előbbi szerző művét, a *Levél 1920-ból* címűt Csuka Zoltán fordításában idézi Orcsik, utóbbit viszont (*Pismo iz 1993*) magyar fordítás híján saját átültetésében (*Levél 1993-ból*). A két szöveg összevetésekor ismét előkerül Kiš előző tanulmányban közelebbről vizsgált *Mily dicső...* című szövege is; a most megjelent kötet koncepciója valóban erős (az ugyanakkor megjegyzendő, hogy mindkét szöveg 2004-ből került itt egymás mellé). Az Andrić- és Karahasan-elemzés ugyanakkor a következő szöveg előkészítésének vagy felvezetésének is tekinthető, amelyet viszont már 2011-ben írt Orcsik. „Az andrići történet az I. világháború után, a karahasani pedig közvetlenül a legutóbbi jugoszláv polgárháborút követő időszakban (1995) játszódik” (56). A háború fontos szava a kötetnek.

Orcsik az általa vizsgált szépirodalmi munkákkal kapcsolatban hamar leszögezi, hogy „a háború tematikája sohasem célja az írásnak” (55). Így ő sem pusztán primer témaként vizsgálja ezt, hanem nyelvi konstrukciók eredményeként és kommunikációs fogalomként (is), ami értelemszerűen befolyásolja a *háborús irodalom* fogalmi tisztázását is. „Az első, amivel találkozunk, az nem definíció, hanem fogalmi zavar” (72). Ez az a része a kötetnek, ahol Orcsik hosszabban foglalkozik vajdasági magyar írókkal is: többek mellett Balázs Attila, Tolnai Ottó, Végel László és Lovas Ildikó is azok közé tartozik, akik a *háborús irodalom* valamiképpen írói. A különböző művek sorra vétele mellett Orcsik Roland nyelvészeti és filozófiai téziseket is segítségül hív a fogalmi keretek pontos kijelölésekor. (Érdemben ki nem fejtett, ám jogos felvetése a szerzőnek az esztétika és etika tárgykörét is játékba hozó: „Mennyivel lesz több a háborús irodalom a háborús híreknél, esztétizálható-e a háborús médiairódalom? [70]”) Határozott erénye a kötetnek, hogy e téma esetében Orcsik „helyi” elméleteket idéz, vagyis a háborús irodalom bemutatásakor nem terjeszti ki a kutatást esetleges nyugat-európai, más tapasztalatok alapján írt elméletekre, hanem szerb, szarajevói, magyar stb. tudósok munkáit ismerteti a speciálisan *délszláv háborús irodalom* meghatározásához.

Azt hamar tisztázza a szerző, hogy: „nem a háborúról, hanem a nyelvről, pontosabban a diskurzusról tudok csak pár megjegyzést tenni” (71). Ez különösképp a második „háborús” tanulmány kontextusában fontos pontosítás. Az *emlékezet maradványa – A délszláv háborús irodalom autopsziája* című szöveg a YouTube-on elérhető délszláv háborús híradásrészletek kapcsán nyit nagyon fontos kérdésekkel: „elmúlt-e a délszláv háború? Lecsengett-e az a beszédmód, amely előkészítette és

tüzelt a háborút? Nem eszkalálódott-e át más európai országokra is?” (71). 2011-ben válasz nélküli kérdések voltak ezek... Talán nem indokolatlan feltételezés, hogy ma, 2024-ben más válaszok születnének, mint 2011-ben íródtak volna. A kutathatóság garanciája pedig abban a banálisnak tűnő, ám mégis rendkívül fontos megállapításban rejlik, hogy „a háború beszédaktusai a békében készülnek” (89).

A kötet első és második része között tökéletes átmenetet jelent a Slobodan Tišma költészetéről írt tanulmány, amely egyben a leghosszabb is. Orcsik maga gyakori fordítója az újvidéki szerzőnek, ezen írás keretein belül mégsem a fordítás gyakorlatából adódó tanulságok kapják a főszerepet, sokkal inkább – igazodva még az első rész többi szövegéhez – a filozófiai és interdiszciplináris művészetelméleti szempontok dominálnak.

Befogadói szempontból sokkal élvezhetőbb a kötet második része, *A műfordító álma* című, amely két tanulmányt foglal magában. Az egyik Miloš Crnjanski, a másik Laza Kostić egy-egy verséből készült magyar fordítások összevetését közli. A hasonló kérdéseket körüljáró szövegek közül a Crnjanski-fordításokat ténylegesen egymás mellett megmutató szöveg az érzékletesebb. A *Sumatra* című vers fordításainak sorra vételével Orcsik különböző fordítástechnikákat is bemutat: Csuka Zoltán verziója lenne a túlírás, Lator Lászlóé követi a nyugatos hagyományt, Dési Ábelé átköltés, Tolnainál központi fogalom az inspiráció stb. Szimpatikus szerzői vállalás, hogy Orcsik, maga is fordítóként, nemcsak bemutatja, de értékeli is a különböző megoldásokat. Meglátása szerint Tolnai fordítása az, amely „nem pusztán tartalmilag, hanem formailag is a leközelebb áll az eredetihez” (146), ez pedig a laikus olvasó számára is belátható a pontos szövegközlések és a szakmai érvek ismeretében.

A kötet utolsó, ugyancsak két szöveget tartalmazó része a *Túlادagolás* című. A két szöveg között itt a leghalványabb a kapcsolat. A *Csáth Géza és Borisav Stanković ellenségképei az I. világháborúban* című szöveg a korabeli média hatásairól sem megfelelően elemzi a két szerző háborúképét és élményét. „Csáth Géza (1887–1919) és Borisav Stanković (1876–1927) emlékiratait, naplóit, illetve a szerb író esetében cikkeit a frontvonaltól távol írták” (182). Ebből adódóan tapasztalataik és élményeik sajátos „hátországi” színezetet kapnak, s személyes küzdelmeik kerülnek előtérbe. „Csáth Géza elsődleges ellenfele a morfium volt” (187), Stanković pedig „a feljegyzéseiben többször kitért az éhezésre, az internálástól való félelemre, a háborús pszichózisra, nem pusztán a sajátjára, hanem a családjá kilátástalan helyzetére” (195). E szöveg inkább illeszkedne a kötet háborús tematikájú tanulmányaihoz.

Nem így a záró rész első tanulmánya, melynek címe: *Magyarországi szerb csavargók*. Ez azon ritka szövegek közé tartozik, amelyek a magyarországi szerb írók munkásságát elemzik. Jelen esetben Jakov Ignjatović és Petar Milošević kerültek közép-pontba. Fontos közlése a tanulmánynak, hogy nem csak a magyar irodalom fragmentálható „határon túli” irodalomra.

Az ismeretlen tükre egy rendkívül alapos tanulmánykötet, amelynek szerzője nemcsak a szűken vett témájában szakértő, de behatóan ismeri az általa érintett fogalmak és irodalmi-fordítói szakirodalom klasszikus elméleteit is. Utóbbi vonás

helyenként kicsit erős is, Orcsik Roland most összegyűjtött tanulmányai között van kihívást jelentő, de legalábbis nehezebben, szakmai előismeretek nélkül talán nem is befogadható írás is. Ebből adódóan a délszláv irodalommal ismerkedni vágyó érdeklődőknek nem ajánlott olvasmány ez, annál inkább az lehet azok számára, akik a nemzetközi szakirodalom példatárába kívánnak délszláv szerzőket és műveiket felvenni. Gyűjteményes kötet esetében nehéz megjelölni, mi is lehetett a szerző vállalása a kötet egészével. Azt, ami a hátsó borítón olvasható, hogy „az írások bemutatják, hogy nemcsak a magyar irodalomra hatott a délszláv, hanem fordítva is, a magyar irodalom is számtalan nyomot hagyott a szomszédok kultúrájában”, ha a benne foglalt állítás igaz is, a kötet kevésbé demonstrálja. Nem tűnne hiányosságnak, ha nem szerepelne a borítón mindez. Annál is inkább, mert Orcsik Roland egyáltalán nem vállal és teljesít keveset azzal, hogy a kötet összességében „nyomolvasás, kreatív értelmezői játék a »saját« és az »idegen« mintázataival”.